

DOI:10.35774/app2025.04.093
УДК 347

Ірина Лукасевич-Крутник,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9557-7886>

Наталія Марценко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0947-5179>

Лілія Паращук,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2269-1626>

ЕМАНСИПАЦІЯ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЕМАНСИПОВАНОЮ ОСОБОЮ, ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Наукова публікація присвячена дослідженню емансипації та відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою, за цивільним законодавством України. Актуальність дослідження зумовлена наявністю ряду недоліків у правовому регулюванні емансипації, відсутністю чітких критеріїв розмежування цивільної відповідальності емансипованих та неемансипованих неповнолітніх осіб, а також необхідністю вдосконалення законодавчих положень ЦК України у контексті рекодифікаційних процесів у сфері приватного права.

Метою статті є дослідження емансипації та відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою, за цивільним законодавством України на підставі аналізу доктринальних джерел та судової практики.

При написанні наукової статті використано як загальнонаукові, так і спеціально-правові методи наукового пізнання, серед яких: філософсько-діалектичний метод, порівняльно-правовий метод, системний метод, метод правового аналізу, діалектичний метод, метод правового прогнозування, метод моделювання.

У статті проаналізовано правову природу емансипації як інституту дострокового набуття повної цивільної дієздатності, досліджено підстави емансипації за чинним законодавством України, виявлено колізії та прогалини у процедурних механізмах надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам. Вивчено правове регулювання емансипації за законодавством окремих європейських країн, зокрема Франції, Німеччини та Нідерландів, що дозволило виявити різноманітність законодавчих підходів до регулювання цього інституту. Особливу увагу приділено дослідженню відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою. Обґрунтовано необхідність диференціації відповідальності батьків, усиновлювачів або піклувальників залежно від способу надання емансипації та наявності їхньої згоди на набуття неповнолітнім повної цивільної дієздатності. Доведено, що емансипація без згоди законних представників має виключати їхню субсидіарну відповідальність за шкоду, завдану емансипованою особою. Запропоновано концептуальні напрями системної модернізації законодавчого регулювання інституту емансипації, включаючи структурне реформування статті 35 Цивільного кодексу України, доповнення норм про деліктну відповідальність положеннями щодо звільнення законних представників від субсидіарної відповідальності у визначених випадках. Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення для вдосконалення цивільного та цивільного процесуального законодавства

України, формування єдиної правозастосовної практики у справах про емансипацію та відшкодування шкоди, завданої емансипованими особами.

Ключові слова: емансипація, емансипована особа, неповна цивільна дієздатність, повна цивільна дієздатність, цивільне законодавство, суд, судова практика, шкода, відшкодування шкоди, збитки, моральна шкода, цивільно-правова відповідальність, фізична особа, неповнолітня особа, повнолітня особа.

Lukasevych-Krutnyk Iryna, Martsenko Nataliia, Parashchuk Liliia.

Emancipation and compensation for damage caused by an emancipated person, under the civil legislation of Ukraine

The scientific publication is devoted to the study of the institution of emancipation and compensation for damage caused by an emancipated person under the civil legislation of Ukraine. The relevance of the study is due to the presence of a number of shortcomings in the legal regulation of emancipation, the lack of clear criteria for distinguishing civil liability of emancipated and non-emancipated minors, as well as the need to improve the legislative provisions of the Civil Code of Ukraine in the context of recodification processes in the field of private law.

The purpose of the article is to study emancipation and compensation for damage caused by an emancipated person under the civil legislation of Ukraine based on the analysis of doctrinal sources and judicial practice.

When writing the scientific article, both general scientific and special legal methods of scientific knowledge were used, including: philosophical-dialectical method, comparative legal method, systemic method, method of legal analysis, dialectical method, method of legal forecasting, modeling method.

The article analyzes the legal nature of emancipation as an institution for early acquisition of full civil capacity, examines the grounds for emancipation under the current legislation of Ukraine, and identifies conflicts and gaps in the procedural mechanisms for granting full civil capacity to minors. The legal regulation of emancipation under the legislation of certain European countries, in particular France, Germany, and the Netherlands, is studied, which allowed us to identify a variety of legislative approaches to regulating this institution. Particular attention is paid to the study of compensation for damage caused by an emancipated person. The need to differentiate the liability of parents, adoptive parents, or guardians is substantiated, depending on the method of granting emancipation and the presence of their consent to the acquisition of full civil capacity by minors. It is proved that emancipation without the consent of legal representatives should exclude their subsidiary liability for damage caused by the emancipated person. Conceptual directions of systemic modernization of legislative regulation of the institution of emancipation are proposed, including structural reform of Article 35 of the Civil Code of Ukraine, supplementing the norms of tort liability with provisions on the exemption of legal representatives from subsidiary liability in certain cases. The results of the study have both theoretical and practical significance for improving the civil and civil procedural legislation of Ukraine, the formation of a unified law enforcement practice in cases of emancipation and compensation for damage caused by emancipated persons.

Keywords: emancipation, emancipated person, incomplete civil capacity, full civil capacity, civil legislation, court, judicial practice, damage, compensation for damage, losses, moral damage, civil liability, individual, minor, adult.

Постановка проблеми. Інститут емансипації є одним із найбільш дискусійних у сучасній науці цивільного права. Емансипована неповнолітня фізична особа займає унікальне положення у системі суб'єктів цивільного права: вона втрачає неповну цивільну дієздатність, набуваючи повної, однак залишається фізично та психологічно неповнолітньою. Це створює низку парадоксів, найбільш гострий з яких стосується цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду. Питання про те, чи повинна емансипована особа нести самостійну цивільну відповідальність у повному обсязі на рівні з іншими учасниками цивільних відносин, чи її статус все ж таки потребує певних пільг та преференцій, залишається дискусійним в доктрині цивільного права та потребує однозначного підходу в судовій практиці.

Вищезазначене свідчить про актуальність запропонованого дослідження як з теоретичної, так і практичної точки зору. Потреба ґрунтовного вивчення вказаної тематики підсилюється необхідністю вдосконалення законодавчих положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] у контексті рекодифікаційних процесів у сфері приватного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній цивілістичній науці питання емансипації та цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди малолітніми та неповнолітніми фізичними особами неодноразово було предметом наукових дискусій у працях Н. Л. Бондаренко-Зелінської, О. О. Голубцової, О. В. Дзери, І. В. Глущенко, Б. П. Карнауха, І. А. Коваленко, Н. М. Павлюка, С. Я. Ременяк, Н. О. Тишук, Ж. Л. Чорної, О. І. Шевчишин та ін.

Однак наявні наукові праці мають суттєві прогалини щодо проблематики, якій присвячена ця стаття. По-перше, досі не розроблено чітких критеріїв розмежування цивільної відповідальності емансипованих неповнолітніх осіб від відповідальності неемансипованих неповнолітніх фізичних осіб. По-друге, залишається невирішеним питання про ступінь та межі залучення батьків (усиновлювачів) або піклувальників до цивільно-правової відповідальності за завдану емансипованою дитиною шкоду.

Тому, незважаючи на наявність досліджень окресленої проблематики, питання відшкодування шкоди, завданої емансипованою неповнолітньою фізичною особою, потребує ґрунтовного теоретичного вивчення.

Метою статті є дослідження емансипації та відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою, за цивільним законодавством України на підставі аналізу доктринальних джерел та судової практики.

При написанні наукової статті використано як загальнонаукові, так і спеціально-правові методи наукового пізнання. За допомогою філософсько-діалектичного методу у науковому дослідженні визначено правове регулювання відносин щодо набуття повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою та відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою. Застосування порівняльно-правового методу дозволило виявити відмінності у правовому регулюванні емансипації за законодавством України та окремих європейських країн. Системний метод використано з метою з'ясування підстав набуття повної цивільної дієздатності неповнолітньою особою. Використання методу правового аналізу надало можливість виявити особливості правового регулювання в сфері відшкодування шкоди, завданої емансипованою фізичною особою. Діалектичний метод дослідження надав змогу розкрити можливості використання іноземного досвіду для покращення національного законодавства України та розробити пропозиції для оптимізації наукових поглядів в досліджуваній сфері. Застосування методу правового прогнозування дозволило передбачити можливі зміни в правотворчій та правозастосовній діяльності щодо відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою, а також оцінити доцільність закріплення окремих положень щодо набуття повної цивільної дієздатності в законопроекті Книги першої ЦК України. Метод моделювання використано для формування рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного та цивільного процесуального законодавства України та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Термін «емансипація» сягає своїм корінням римського приватного права та походить від латинського слова «емансіро», що означало формальне звільнення від опіки, зокрема усунення влади батьків над дітьми чи онуками [2]. У сучасному цивільному праві під емансипацією розуміють оголошення неповнолітньої особи повністю дієздатною [3]. При цьому термін «емансипація» в цивільному праві використовується виключно щодо фізичних осіб, але не будь-яких, а неповнолітніх фізичних осіб у віці від 14 до 18 років.

ЦК України у ст. 35 закріплює випадки надання повної цивільної дієздатності фізичним особам, які не досягли 18 років. Відповідно до положень вказаної статті, підставами для надання повної цивільної дієздатності є: 1) досягнення 16-річного віку та працевлаштування за трудовим договором; 2) наявність у неповнолітньої особи дитини (запис її матір'ю або батьком); 3) намір 16-річної фізичної особи займатися підприємницькою діяльністю [1]. Припинення вищеперелічених підстав (звільнення з роботи, смерть дитини, припинення підприємницької діяльності) не впливає на набуту повну цивільну дієздатність, вона зберігається.

Щодо процедури емансипації, то вона відрізняється залежно від підстави. Стаття 35 ЦК України побудована таким чином, що в її першій частині зазначається вищевказані перші дві підстави емансипації, а в другій частині прописано, що повна цивільна дієздатність надається за рішенням органу опіки та піклування, а у випадку відсутності згоди батьків – за рішенням суду. Таке формулювання сприяє хибному тлумаченню, що для перших двох підстав процедура емансипації є однаковою, хоча практика вказує на інше.

Надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла 16-річного віку та працевлаштувалася за трудовим договором, за загальним правилом, відбувається згідно встановленого у ч. 2 ст. 35 ЦК України порядку – за рішенням органу опіки та піклування, якщо заінтересована особа звернулася із заявою, а її батьки (усиновлювачі) або піклувальники надали згоду у письмовій формі. Однак у разі відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника, питання вирішується судом. А тому відсутність згоди батьків (усиновлювачів, піклувальника) є важливою умовою для віднесення такої категорії справ до компетенції суду [4, с. 86].

В юридичній літературі досі тривають дискусії з приводу того, чи можна неповнолітній фізичній особі звернутися до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності без попереднього звернення до органу опіки та піклування [5, с. 626], чи це можливо лише після звернення до нього [4, с. 86]. На нашу

думку, керуючись ст. 35 ЦК України, у разі відсутності письмової згоди батьків, з відповідною заявою можна звертатись відразу до суду. Тим паче, що Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) у ст. 303 вказує, що участь представників органів опіки та піклування у розгляді справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є обов'язковою. Суд розглядає такі справи також за участю заявника, одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника [6].

Другою підставою набуття повної цивільної дієздатності є запис неповнолітньої особи батьком або матір'ю дитини. Для набуття повної цивільної дієздатності неповнолітня особа може звернутися до органу опіки та піклування або ж в порядку Глави 3 Розділу IV ЦПК України до суду. При цьому, як зазначає С. Д. Гринько, згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування для надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі не потрібно [7, с. 84]. Згідно норм сімейного законодавства, а саме ч. 2 ст. 126 Сімейного кодексу України, у разі подання заяви про визнання себе батьком дитини фізичною особою, яка є неповнолітньою, орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний повідомити батьків, опікуна або піклувальника неповнолітнього щодо запису його батьком дитини. Якщо сповістити зазначених осіб неможливо, орган державної реєстрації актів цивільного стану має обов'язково повідомити орган опіки та піклування про запис неповнолітньої особи як батьком дитини [8]. Тобто батьків чи інших законних представників повідомлять про факт державної реєстрації народження дитини, батьком чи матір'ю якої є їх неповнолітній син чи донька. Втім їхньої згоди для набуття останніми повної цивільної дієздатності не потрібно, оскільки соціальний статус неповнолітньої особи як батька чи матері вимагає від останніх реалізації відповідних цивільних прав та обов'язків. Зазначене не відповідає ч. 2 ст. 35 ЦК України, де вказується про обов'язкову письмову згоду батьків. До речі, у Проекті Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої, що прийнятий 22 жовтня 2025 року Верховною Радою України за основу із продовженням строку підготовки, нову редакцію ч. 2 ст. 35 не запропоновано, її залишено у чинній редакції, за винятком того, що забрано слово «(усиновлювач)» [9]. Очевидно, процедура емансипації за першою та другою підставами дещо відрізняється. Тому, на нашу думку, доречно викласти кожну із вищезазначених підстав та порядок надання повної цивільної дієздатності окремими частинами ст. 35 ЦК України в такій редакції:

«1. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором.

Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

2. Повна цивільна дієздатність може бути надана неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування або за рішенням суду за заявою заінтересованої особи».

Третьою підставою надання повної цивільної дієздатності є бажання фізичної особи, яка досягнула шістнадцятирічного віку, здійснювати підприємницьку діяльність. Важливим для реєстрації такої особи як підприємця є наявність письмової згоди на це законних представників (батьків, усиновлювачів, піклувальника) або органу опіки та піклування. При цьому можливість державної реєстрації фізичної особи підприємцем без письмової згоди в Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» не передбачено [10]. В Главі 3 Розділу IV ЦПК України, яка присвячена розгляду судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, йдеться про можливість надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі лише з перших двох підстав емансипації (ст. 302) [6]. Тобто згідно чинного законодавства України відсутність письмової згоди законних представників або органу опіки та піклування унеможливує отримання фізичною особою, яка досягла шістнадцяти років, статусу фізичної особи-підприємця, навіть у судовому порядку. В законопроекті Книги першої ЦК України це питання врегульовано: у ч. 3 ст. 35 додано абз. 3, де вказано про можливість надання повної цивільної дієздатності за третьою підставою емансипації на підставі рішення суду у разі відсутності згоди батьків, піклувальника або органу опіки та піклування [9]. За умови внесення системних змін і в інші законодавчі акти, зокрема у ст. 302 ЦПК України, де доречно додати третю підставу емансипації, нова редакція ст. 35 свідчитиме про єдиний підхід законодавця до вирішення питання судового набуття повної цивільної дієздатності.

Важливо, щоб, прийнявши рекодифіковану Книгу першу ЦК України, законодавець застосував єдиний підхід до визначення моменту набуття повної цивільної дієздатності. В чинній редакції ЦК Украї-

ни та законопроекти щодо перших двох підстав емансипації момент набуття емансипації не закріплюється. Аналіз ч.ч. 1, 2 ст. 35 ЦК України дає підставу для висновку, що неповнолітня фізична особа набуває повної цивільної дієздатності, якщо вона працює за трудовим договором або записана батьком/матір'ю дитини, з дати прийняття рішення органом опіки та піклування або набрання чинності рішення суду. Натомість неповнолітня фізична особа-підприємець набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації. Такий підхід законодавця не можна назвати єдиним, адже у перших двох підставах емансипація набувається не з моменту укладення трудового договору чи внесення запису щодо реєстрації новонародженої дитини, а з моменту винесення чи набрання чинності правовстановлюючого документу – рішення органу опіки та піклування або рішення суду. Тому доречним видається вилучення речення «У такому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця» із абз. 2 ч. 3 ст. 35 ЦК України.

З метою більш глибокого дослідження питання емансипації в умовах оновлення цивільного законодавства України, звернемо увагу на сучасний досвід рекодифікації цивільних кодексів окремих європейських країн, передусім Франції та Німеччини – «бастіонів» приватного права [15, с. 5]. Так, в ЦК Франції питанням емансипації присвячений цілий Розділ III (ст.ст. 413-1 – 413-8), де визначено дві підстави для емансипації: шлюб (незалежно від віку); бажання фізичної особи, яка досягнула шістнадцятирічного віку, бути емансипованою з вагомих причин. При укладенні шлюбу фізична особа емансипується автоматично. У другому випадку емансипація здійснюється суддею з питань опіки та піклування на прохання обох батьків або одного з них. Якщо прохання подається лише одним з батьків, суддя приймає рішення після вислуховування іншого з батьків. Неповнолітній, який залишається без батька чи матері, може бути таким самим чином емансипований на прохання сімейної ради. Здійснення підприємницької діяльності, на відміну від законодавства України, не є самостійною підставою для емансипації, воно може надатись неповнолітній особі за дозволу судді з питань опіки та піклування під час винесення рішення про емансипацію або голови суду, якщо неповнолітня емансипована особа подасть таке прохання після емансипації. Правові наслідки емансипації чітко прописані в цивільному законодавстві Франції: 1) емансипована неповнолітня дитина перестає бути під владою своїх батьків; 2) батьки не несуть відповідальності за будь-яку шкоду, яку неповнолітня дитина може завдати іншим після своєї емансипації [16].

В Німецькому цивільному уложенні поняття та підстави емансипації не закріплюються. Втім у ст. 112 закріплюється право неповнолітньої особи самостійно здійснювати підприємницьку діяльність: якщо законний представник, за згодою сімейного суду, уповноважує неповнолітню особу на самостійне ведення торгівлі або бізнесу, неповнолітня особа має необмежену дієздатність укладати такі договори, які передбачають підприємницькі операції, за винятком правочинів, для яких представник повинен отримати згоду сімейного суду. Дозвіл може бути скасований законним представником лише за згодою сімейного суду [17].

Цікавим є законодавчий досвід Нідерландів. У Цивільному кодексі Нідерландів питання емансипації вирішується в Розділі 1.13.2 Судова емансипація неповнолітньої особи (ст.ст. 1:235 – 1:237). Емансипованою може бути лише неповнолітня особа, яка досягла шістнадцяти років і за згодою батьків з відповідним клопотанням звернулася до суду. Суд у рішенні про емансипацію має чітко визначити коло договорів, які може укладати неповнолітня особа. Однак емансипація не може надати неповнолітньому право розпоряджатися зареєстрованим майном, цінними паперами фондового ринку або вимогами, забезпеченими іпотекою. Неповнолітній може самостійно виступати позивачем або відповідачем у судових процесах щодо питань, що стосуються самої емансипації, та щодо юридичних дій, для яких він набув повної дієздатності відповідно до своєї емансипації. Рішення про емансипацію може бути скасовано районним судом, якщо неповнолітній зловживає своїм емансипованим статусом або якщо існують обґрунтовані побоювання, що він може це зробити. Судове рішення про постанову або скасування емансипації неповнолітнього публікується в «Урядовому віснику» та у двох щоденних газетах, які будуть зазначені в цьому судовому рішенні. У публікації має бути чітко зазначено, які повноваження дорослої особи надаються неповнолітньому та з якою метою видається рішення про емансипацію. До його опублікування ні декрет про емансипацію, ні його скасування не матимуть жодної сили щодо третіх осіб, які про нього не знали [18].

Таким чином, в цивільних кодексах європейських країн по-різному врегульовується питання емансипації та її правових наслідків, відповідальності емансипованих осіб. На наш погляд, цікавим є запозичення досвіду щодо визначення саме моменту емансипації неповнолітньої особи. Тому пропонуємо ст. 35 ЦК України доповнити ч. 6 такого змісту: «Повна цивільна дієздатність набувається неповнолітньою особою з моменту винесення рішення органом опіки та піклування чи набрання чинності рішення суду. Інформація про надання повної цивільної дієздатності публікується у засобах масової інформації». Таке

формулювання зумовить єдиний законодавчий підхід до визначення моменту набуття повної цивільної дієздатності емансипованою особою.

ЦК України презюмує, що емансипована особа отримує повну цивільну дієздатність, яка поширюється на всі цивільні права та обов'язки. Попри це, як влучно зазначає О. О. Голубцова, надання повної цивільної дієздатності поширюється лише на можливість самостійного набуття цивільних прав і обов'язків, їх здійснення та відповідальність за їх невиконання, тоді як у інших сферах (наприклад, виборче право, усиновлення, шлюб, представництво) особа залишається особою, яка не має повної дієздатності [4, с. 88]. Втім навіть окремі цивільні права і обов'язки виникають з досягненням певного віку. Наприклад, право на придбання мисливської гладкоствольної зброї – з 21-річного віку; мисливської нарізної зброї – з 25-річного віку; холодної, охолощеної, пневматичної зброї – з 18-річного віку [11]. Це свідчить про те, що емансипація не є універсальним правовим інструментом, який повністю зрівнює неповнолітнього з повнолітніми у всіх сферах суспільного життя, а має цільове призначення – забезпечення економічної та майнової самостійності емансипованої особи в цивільно-правових відносинах.

Важливим правовим наслідком емансипації є те, що неповнолітня особа, яка набула повної цивільної дієздатності, несе повну юридичну відповідальність за свої дії. Згідно зі ст. 1180 ЦК України емансипована фізична особа несе самостійну відповідальність за заподіяну нею шкоду на загальних підставах.

Дієздатність і деліктоздатність є взаємопов'язаними поняттями в питанні щодо відшкодування шкоди, оскільки відповідальність за шкоду залежить від здатності особи усвідомлювати свої дії [12, с. 99]. Саме тому при здійсненні емансипації судом або органом опіки та піклування важливо не тільки враховувати юридичні факти, викладені у ст. 35 ЦК України (досягнення шістнадцяти років, наявність трудового договору, актовий запис цивільного стану щодо народження дитини), але особливу увагу приділити питанню здатності неповнолітнього особисто реалізовувати свої права і обов'язки, усвідомлювати їх наслідки та нести особисту відповідальність за свої дії. Суд або орган опіки та піклування має встановити, чи володіє неповнолітня особа достатнім рівнем зрілості, свідомості та волі для самостійного набуття цивільних прав і обов'язків, а також здатністю усвідомлювати наслідки своїх дій і нести відповідальність [13, с. 727].

Якщо неповнолітня особа, що отримала повну цивільну дієздатність, завдала шкоди, вона несе відповідальність на рівних умовах із повнолітніми особами, оскільки відшкодовує її самостійно та на загальних підставах (ч. 1 ст. 1180 ЦК України). Проте у випадку відсутності в неї достатніх майнових ресурсів обов'язок відшкодування покладається на осіб, які надали згоду на набуття повної цивільної дієздатності (батьки, усиновлювачі, піклувальник). За загальним правилом, відповідальність батьків, усиновлювачів і піклувальників за шкоду, завдану неповнолітнім, є субсидіарною та настає лише у разі його фінансової неспроможності [14, с. 33]. Водночас вони можуть бути звільнені від відповідальності, якщо доведуть відсутність своєї вини у заподіянні шкоди. З досягненням повноліття особою, яка завдала шкоди, відповідальність її законних представників припиняється, і від цього моменту вона самостійно відповідає за всі зобов'язання. Таким чином, законодавець встановлює баланс між розширенням автономії неповнолітніх осіб та захистом інтересів потерпілих, передбачаючи додаткові гарантії відшкодування шкоди у разі фінансової неспроможності особи, що її завдала.

Втім аналіз ч. 2 ст. 1180 та ч. 2 ст. 1179 ЦК України свідчить про відсутність чітких критеріїв розмежування цивільної відповідальності емансипованих неповнолітніх фізичних осіб від відповідальності неемансипованих неповнолітніх фізичних осіб. В обох випадках «у разі відсутності у неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини» [1]. Таке формулювання призводить до зазначення в рішеннях суду одночасно ст. 1179 та ст. 1180 ЦК України. Як свідчать матеріали судової практики, шкода може відшкодовуватися у формі збитків або моральної шкоди [19; 20; 21]. Важливим аспектом, який впливає на розмежування цивільної відповідальності емансипованих та неемансипованих неповнолітніх фізичних осіб є згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників на набуття повної цивільної дієздатності. Цей момент є визначальним також для визначення підстав притягнення законних представників до субсидіарної відповідальності за дії їх емансипованої дитини. Якщо повна цивільна дієздатність надана без згоди законних представників, вони не можуть бути зобов'язані відшкодовувати шкоду, завдану неповнолітнім після набуття ним повної цивільної дієздатності, оскільки не брали участі у прийнятті цього рішення. Водночас законні представники можуть бути зобов'язані до часткового чи повного відшкодування шкоди за умови, якщо вони дали згоду на емансипацію. Така практика відповідає тенденціям регулювання правових наслідків емансипації у європейських цивільних кодексах. Тому з

метою створення єдиної правозастосовної практики пропонуємо доповнити ЦК України, а саме ст. 1180 ч. 3 такого змісту: «Батьки (усиновлювачі) або піклувальники звільняються від відповідальності, якщо вони не надавали згоду на набуття неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності».

Висновки. Проведене наукове дослідження проблематики емансипації та відшкодування шкоди, завданої емансипованою особою, за цивільним законодавством України, дозволяє констатувати наявність низки прогалин та колізій у правовому регулюванні цього інституту, що зумовлює необхідність його концептуального переосмислення як у доктринальній площині, так і на рівні законодавчого впорядкування.

Передусім варто наголосити, що емансипація в українському цивільному праві характеризується неоднорідністю правового регулювання залежно від підстав набуття повної цивільної дієздатності. Тому законодавча конструкція ст. 35 ЦК України потребує не фрагментарного коригування, а системної реконструкції з урахуванням диференціації процедурних аспектів для кожної з трьох підстав емансипації.

Найбільш проблемним у площині правозастосування залишається питання деліктної відповідальності емансипованої особи та субсидіарної відповідальності її законних представників. Законодавець, формально декларуючи самостійність деліктної відповідальності емансипованої особи, водночас встановлює механізм субсидіарної відповідальності батьків (усиновлювачів) або піклувальників, який є ідентичним для емансипованих та неемансипованих неповнолітніх осіб. Така уніфікація нівелює саме значення емансипації як інституту, що покликаний забезпечити повну юридичну самостійність неповнолітнього.

Принциповим питанням, що потребує законодавчого закріплення, є диференціація відповідальності законних представників залежно від способу надання емансипації. Якщо повна цивільна дієздатність надана за рішенням органу опіки та піклування за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, їхня субсидіарна відповідальність за шкоду, завдану емансипованою особою, є виправданою, оскільки така згода презюмує визнання ними достатнього рівня психологічної зрілості неповнолітнього. Натомість у випадку судової емансипації без згоди законних представників покладення на них обов'язку субсидіарного відшкодування шкоди суперечить базовим засадам цивільно-правової відповідальності.

З огляду на процеси оновлення цивільного законодавства України, вважаємо за необхідне запропонувати такі напрями вдосконалення законодавчого регулювання:

1) структурувати ст. 35 ЦК України шляхом виділення кожної підстави емансипації у окрему частину з чітким визначенням процедури та виокремлення частини щодо моменту набуття повної цивільної дієздатності;

2) доповнити ст. 1180 ЦК України положенням про звільнення батьків (усиновлювачів) або піклувальника від субсидіарної відповідальності у разі судової емансипації без їхньої згоди;

3) додати у ст. 302 ЦПК України як третю підставу емансипації у судовому порядку положення, що фізична особа досягла шістнадцяти років та бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
2. Енциклопедія сучасної України. Термін «емансипація». URL: <https://esu.com.ua/article-17831> (дата звернення: 20.10.2025).
3. Підпригора О. А. Термін «емансипація». Юридична енциклопедія: в 6 томах / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 2: Д-Й. Київ, 1999. 774 с.
4. Голубцова О. О. Емансипація як категорія справ про зміну правового статусу фізичної особи в порядку окремого провадження. Часопис цивілістики. 2019. Випуск 34. Спецвипуск «Цивільний процес». С. 86–89. <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/34/18.pdf> (дата звернення: 25.10.2025).
5. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. Фурси. Київ: видавець Фурса С.Я. 2007. Т. 2. 807 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
7. Русу С. Д. Коментар до ст. 35 ЦК України. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2006. Т. 1. 832 с.
8. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

9. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/cdf9aed6-5f96-4409-8812-f0cf782a834](https://itd.rada.gov.ua/cdf9aed6-5f96-4409-8812-f0cf782a834) (дата звернення: 25.10.2025).
10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
11. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
12. Грабовська Г. М., Бойко О. О. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою. Молодий вчений. 2021. № 4 (92). С. 98-101. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/505> (дата звернення: 25.10.2025).
13. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Богун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. Комарова В.В. Харків : Право, 2011. 1352 с.
14. Цивільне право України: Особлива частина : підручник / за ред. Дзери О. В., Кузнєцової Н. С. 3-є вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
15. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
16. Code civil. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 25.10.2025).
17. German Civil Code. BGB. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.pdf (дата звернення: 25.10.2025).
18. Dutch Civil Code (Civil Code of the Netherlands). URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm> (дата звернення: 25.10.2025).
19. Рішення Роздільнянського районного суду Одеської області від 03 грудня 2019 року у справі № 511/1458/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Reviev/86282448> (дата звернення: 25.10.2025).
20. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 08 листопада 2016 року в справі № 760/8434/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Reviev/62642347> (дата звернення: 25.10.2025).
21. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 серпня 2019 року у справі № 569/7517/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Reviev/83552816> (дата звернення: 25.10.2025).

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Entsiklopediia suchasnoi Ukrainy. Termin «emansypatsiia» [Encyclopedia of Modern Ukraine. The term «emancipation»]. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-17831> [in Ukrainian].
3. Pidopryhora, O. A. (1999). Termin «emansypatsiia». Yurydychna entsyklopediia: v 6 tomakh / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. [Encyclopedia of Modern Ukraine. The term «emancipation»]. T. 2: D-Y. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
4. Holubtsova, O. O. (2019). Emansypatsiia yak katehoriia sprav pro zminu pravovoho statusu fizychnoi osoby v poriadku okremoho provadzhennia [Emancipation as a category of cases on changing the legal status of an individual in the order of separate proceedings]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*, 34, 86-89 [in Ukrainian].
5. Fursa, S.Ya., Fursa, Ye.I., Shcherbak, S.V. (2007). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. T. 2. / za zah. red. Fursy S.Ya. [Civil Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary: in 2 vols. Vol. 2. / ed. Fursa]. Kyiv : vydavets Fursa S.Ya. [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. (2004, March 18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
7. Rusu, S. D. (2006). Komentar do st. 35 TsK Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: U 2 t. T. 1 / za red. O. V. Dzery (ker. avt. kol.), N. S. Kuznietsovoi, V. V. Lutsia. [Commentary on

- Art. 35 of the Civil Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary on the Civil Code of Ukraine: In 2 vols. Vol. 1/ ed. O. V. Dzera (ed. by O. V. Dzera), N. S. Kuznetsova, V. V. Lutsya]. K.: Yurinkom Inter, 2006 [in Ukrainian].
8. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10). (2002 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
 9. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy u zviazku iz onovlenniam (rekodyfikatsiei) polozhen knyhy pershoi [Draft Law on Amendments to the Civil Code of Ukraine in connection with the update (recodification) of the provisions of Book One]. Retrieved from [blob:https://itd.rada.gov.ua/cdf9aed6-5f96-4409-8812-f0cf782a834](https://itd.rada.gov.ua/cdf9aed6-5f96-4409-8812-f0cf782a834) [in Ukrainian].
 10. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib - pidpryiemtsiv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy [On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations: Law of Ukraine]. (2003, May 15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> [in Ukrainian].
 11. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyhotovlennia, prydbannia, zberihannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohnepalnoi, pnevmatychnoi, kholodnoi i okholoshchenoi zbroi, prystroiv vitchyznianoho vyrobnytstva dlia vidstrilu patroniv, sporiadzhennykh humovymy chy analohichnymy za svoimy vlastyvostiamy metalnymy snariadamy nesmertelnoi dii, ta patroniv do nykh, a takozh boieprypasiv do zbroi, osnovnykh chastyn zbroi ta vybukhovyykh materialiv: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On approval of the Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cold weapons, domestically produced devices for shooting cartridges equipped with rubber or similar in their properties projectiles of non-lethal action, and cartridges for them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. (1998, August 21). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> [in Ukrainian].
 12. Hrabovska, H. M., Boiko, O. O. (2021). Vidshkoduvannia shkody, zavdanoi nepovnolitnoiu osoboiu [Compensation for damage caused by a minor]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 4 (92), 98-101 [in Ukrainian].
 13. Komarov, V.V. (Ed.), Bohun, V.A., Barankova, V.V. ta in. (2011). Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk [Civil Procedure Course: Textbook]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 14. Dzera, O. V., Kuznetsova, N. S. (Ed.). (2010). Tsyvilne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna: pidruchnyk [Civil Law of Ukraine: Special Part: Textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
 15. Kontsepsiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Concept of Updating the Civil Code of Ukraine]. (2020). Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk» [in Ukrainian].
 16. Code civil. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ [in English].
 17. German Civil Code. BGB. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.pdf [in English].
 18. Dutch Civil Code (Civil Code of the Netherlands). Retrieved from <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm> [in English].
 19. Rishennia Rozdilnianskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 03 hrudnia 2019 roku u spravi № 511/1458/19 [Decision of the Rozdilnyanskyi District Court of Odessa Region dated December 3, 2019 in case No. 511/1458/19]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Reviev/86282448> [in Ukrainian].
 20. Rishennia Solomianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 08 lystopada 2016 roku v spravi № 760/8434/16-ts [Decision of the Solomyanskyi District Court of Kyiv dated November 8, 2016 in case No. 760/8434/16-c]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Reviev/62642347> [in Ukrainian].
 21. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 08 serpnia 2019 roku u spravi № 569/7517/18 [Resolution of the Supreme Court composed of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated August 8, 2019 in case No. 569/7517/18]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Reviev/83552816> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 17.11.2025
Стаття прийнята до друку 07.12.2025